

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

1

*Tautinės savimonės žadintojai:
nuo asmens iki partijos*

SIETYNAS

Simono Daukanto 200 - osioms metinėms

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJS

1

*Tautinės savimonės žadintojai:
nuo asmens iki partijos*

Vilnius

SIETYNAS

1990

MBBK 9(TL)
Li-191

Redakcinė kolegija:

Egidijus Aleksandravičius, Antanas Kulakauskas,
Rimantas Miknys, Egidijus Motieka, Antanas Tyla

Recenzavo:

Sigitas Jegelevičius

Li-191 **Lietuvių Atgimimo istorijos studijos: Str. rinkinys /Red-
kol.: E. Aleksandravičius ir kt.— V.: Sietynas, 1990—208.—
(Studijos: 1).**

**T.I: Tautinės savimonės žadintojai: nuo asmens iki partijos.— 208 p.—
Bibliogr. str. gale ir išnašose.**

Lietuvių Atgimimo istorijos studijų pirmajame tome pateikiama straipsnių, atspindinčių
tautinio lietuvių atgimimo judėjimą carinės valdžios metais.

L 0503020908

MBBK 9(TL)

TURINYS

Pratarmė.....	4
I. STRAIPSNIAI. STUDIJOS	5
<i>Egidijus Aleksandravičius</i> . Kazimieras Kontrimas ir lituanistinis sąjūdis XIX a. pradžioje	5
<i>Giedrius Subačius</i> . Simono Daukanto žodynai	20
<i>Zita Medišauskienė</i> . A.H.Kirkoro spaustuvė ir "Liaudies bibliotekėlės" leidimas	33
<i>Antanas Tyla</i> . Slaptas lietuvių mokymas 1862 - 1906 metais	47
<i>Žilvinas Norkūnas</i> . P.Vileišis — amžininkams irmums	67
<i>Rimantas Miknys</i> , <i>Egidijus Motieka</i> . Tautiškoji lietuvių demokratų partija: idėjinės - politinės kūrimosi aplinkybės	80
<i>Vilius Užtupas</i> . Saliamono Banaičio spaustuvė	126
II. SVARSTOME PROBLEMA: Atgimimo koncepcija	132
<i>Antanas Kulakauskas</i> . Apie tautinio atgimimo sąvoką, tautinių sąjūdžių epochą ir lietuvių tautinį atgimimą	132
<i>Antanas Tyla</i> . Kas atmirė Atgimimo metu?	143
<i>Egidijus Aleksandravičius</i> . Prie lietuvių atgimimo ištakų	146
<i>Darius Kuolys</i> . Replika polemikoje dėl tautinio atgimimo sampratos	151
<i>Arvydas Šliogeris</i> . Kas yra atgimimas?	153
<i>Vytautas Radžvilas</i> . XIX a. lietuvių tautinio atgimimoklausimu	157
III. IŠ ARCHYVŲ	165
Penki P.Vileišio laišakai J.Šliūpai. Parengė <i>Ž.Norkūnas</i>	165
Tautiškosios lietuvių demokratų partijos dokumentai. Parengė <i>R.Miknys</i> , <i>E.Motieka</i>	173

KAS YRA ATGIMIMAS?

Fragmentas iš *Arvydo Šliogerio* spaudai rengiamos A.Maceinos filosofinių raštų knygos įvadinio straipsnio "A.Maceinos sugrįžimas" ir dar kelios pastabos.

Kažkas yra pasakęs, kad žmogus yra dvimatė būtybė. Iš tikrųjų, žmogus nėra vientisas kaip akmuo, kaip medis ar kaip laumžirgis. Jo prigimtyje nuo amžių pradžios grumiasi du pradai, ir nė vienam nelemta būti šių grumtynių nugalėtoju. Žmogus yra švytuoklė, kabanti tarp dangaus ir žemės, o jo širdis tarsi paukštis nuolat blaškosi tarp grumsto ir žvaigždės. Žmogaus egzistencijos vieta yra didysis Tarp: tarp dievo ir gyvulio, tarp kūno ir sielos, tarp gamtos ir antgamtės, tarp būtinybės ir laisvės. Žmogus visada siekė harmonijos, tačiau pasiekti ją galima tik tapus arba angelu, arba gyvuliu, vadinasi, nustojus būti žmogumi. Disharmonija yra mūsų, mirtingųjų, lemtis ir prakeikimas. Kartą išvaryti iš rojus, ten mes jau nebesugrįšime. Tačiau ši tragiškoji lemtis nėra tik prakeikimas. Iš jos kyla visi didieji žmogaus siekliai ir, stovėdamas ant žemės, jis stiebiasi į dangų, trupindamas grumstą, paverčia jį žvaigžde. Tik tas amžinasis dualizmas yra žmogaus kūrybiškumo šaltinis. Tik būdamas tame Tarp, žmogus tampa kūrėju, žmogus tampa laisvu, žmogus tampa žmogumi. Žmogus apskritai yra tik tiek, kiek jis tampa. Štai kodėl žmogus gimsta du kartus. Pirmą kartą žmogus gimsta kaip gamtiškoji būtybė, ir nuo tos akimirkos prasideda tos būtybės tapsmas žmogumi. Ir jeigu toji būtybė išties tampa žmogumi, šitokį tapsmą galima pavadinti antruoju gimimu arba atgimimu. Žmogus gimsta gyvuliu, o atgimsta žmogumi. Tauta, kaip ir paskiras žmogus, irgi gimsta du kartus. Pirmasis gimimas - tai gamtinės žmonių bendrijos išsiskyrimas iš pirmapradžių ūkanų. Tokia bendrija pamažu telkiasi, sukurdamą savo kalbą, papročius, tradicijas, dievus ir reikmenis. Ji pamažėl sukuria savo daiktiškąjį pasaulį, t.y. tą vietą, kurioje jai lemta gyventi ir kuri, praslinkus ilgiems amžiams, tampa bendrijos tėvyne. Tačiau tokia gamtinė bendrija, netgi susaistyta dvasinių simbolių, šnekanti viena kalba ir gyvenanti vienoje teritorijoje, dar nėra tauta. Tauta

yra idealus darinys. Ji egzistuoja tik paskiro individo sąmonėje. Galima sakyti, kad tauta yra idealus sutelktinis individas, per atskiro individo sąmonę suvokiantis savo išskirtinį individualumą. Tokio idealaus sutelktinio individo suvokimą mes vadiname tautine savimone. Tauta yra sąmoningų, t.y. laisvų ir mąstančių, individų junginys. Tautiniai ryšiai yra idealūs ryšiai. Tauta atsiranda tik po to, kai susiformuoja tautinė savimonė. Žmonių bendrija be tautinės savimonės dar nėra tauta. Ne tauta yra tautinės savimonės priežastis, o priešingai: tautinė savimonė yra tautos kaip sutelktinio individo atsiradimo prielaida. Štai kodėl aš sakiau, kad tauta gimsta du kartus. Pirmą kartą ji užgimsta gamtinės būtinybės iščiose, o antrąjį - atgimsta antgamtinės laisvės lopšyje. Todėl tikrasis tautos gimimas yra jos atgimimas laisvėje, kurio visų pirma suvokiama kaip politinė laisvė. O pastaroji yra ne kas kita, kaip sutelktinio individo būties savimonė. Tautinis atgimimas yra absoliuti metafizinė akimirka, atsitinkanti kiekvienos istorinės bendrijos kelyje į save. Tik nuo šios akimirkos prasideda ir tauta, ir tikroji tautos istorija. Tauta ir tautinis atgimimas yra tapatūs dalykai. Visos istorinės tautos yra atgimimo kūdikiai. Bet jeigu tauta gimsta du kartus, tada tautinis atgimimas gali būti tik vienas. Tačiau toks vaizdinys dažnai neatitinka tikrovės, todėl jį turime laikyti tik idealiu modeliu. Esama tautų, kurių sklaida šį modelį atitinka. Tai laimingos tautos; jų istorinis kelias palyginti aiškus ir paprastas. Jų savimonė nukreipta į ateitį, kurion harmoningai ir nepastebimai įtausta jų praeitis. Tokiu keliu ėjo graikai, prancūzai, anglai arba švedai. Bet esama tautų, kurias likimas privertė atgimti ne vieną, o keletą kartų. Tokia lietuvių tauta. Dabartinę mūsų istorijos akimirką mes vadiname tautiniu atgimimu. Bet šis mūsų atgimimas turi visai kitokią prasmę negu, tarkim, prancūzų ar vokiečių atgimimas, pirmasis pavadintas Švietimu, antrasis - Reformacija. Skirtingai nuo didžiųjų Europos tautų mes atgimstame mažų mažiausiai trečiąjį kartą, jeigu pirmuoju atgimimu laikysime "Aušros" ir "Varpo" gadynę. O antrasis arba trečiasis atgimimai yra saviti; jie skiriasi nuo pirmojo vienu lemtingu bruožu, kurį aš pavadinačiau sugrįžimu. Tauta, atgimstanti antrąjį arba trečiąjį kartą, priversta sugrįžti į savo pirmąjį atgimimą ir susigražinti tai, kas buvo atrasta ir padaryta atgimus pirmąjį sykį. Todėl pakartotinai

atgimstanti tauta visų pirma atsigrįžta į praeitį, nusišuka nuo dabarties ir tik akies krašteliu žvelgia į ateitį. Sugrįžimas yra ne kas kita, o tik kaip reikiant negimusios praeities atgaivinimas. Neatgaivinus praeities, nesusigražinus pirmųjų atgimimų, neįmanoma atgimti dar sykį. Praeities sugrįžimas ar jos susigražinimas suriša nutrūkusią laikų grandinę ir atkuria vientisą istorijos savimonę. Tušti, neistoriniai tarpsniai tarsi išnyksta, ir praeitis regima taip, tarsi visa ji būtų buvusi istoriška ir rišli. Tauta tarsi sugrįžta iš tremties.

Dabar mes gyvename kaip tik tokio sugrįžimo laike. Mes grįžtame iš tremties. Sugrįžta mūsų kalba ir istorija, mūsų pergalės ir pralaimėjimai, sugrįžta mūsų kilnumo ir niekšybės akimirkos, sugrįžta mūsų kankiniai ir išdavikai, mūsų didvyriai ir niekadėjai, sugrįžta mūsų politikai ir poetai, mūsų darbai ir mūsų mintys. Būname sugrįždami. Todėl ir paklauskime: kas yra sugrįžimas? Ar paprasta ir lengva sugrįžti? Apskritai sugrįžimas gali būti dvejopas: surįžimas erdvėje ir sugrįžimas laike. Sugrįžimas erdvėje nekelia didelių problemų, ypač mūsų epochoje. Gerokai sunkesnis sugrįžimas laike. Mat erdvė nekeičia laiko, o laikas - gyvasis individo gyvenimo ir tautos istorijos laikas, - keičia erdvę. Erdvė nekeičia nei mūsų pačių, nei mūsų pasaulio, nes galų gale ji pati yra mūsų pasaulis. Bet mus ir mūsų pasaulį smarkiai keičia laikas. Todėl kaip tik sugrįžimas laike yra ypač sunkus, todėl žmonija yra sukūrusi sugrįžimo mitą, kurio esminis sandas yra viską į nebūtį nusinešantis laikas. Pranašas, išėjęs į dykumas, sūnus paklydėlis, apleidęs tėvų namus, tremtinys, išvartytas iš savo tėvynės, visi jie, jei bando sugrįžti, sugrįžta laike. Sugrįžti laike - reiškia įveikti arba atgauti prarastąjį laiką, nes sugrįžti visų pirma reiškia sugrįžti ten pat, kur buvai iki išeidamas, ir susigražinti tai, ką išeidamas turėjai ir kame buvai. Ar tai įmanoma padaryti? Sugrįždamas pirmiausia turi susigražinti save. Bet juk tai neįmanoma, nes esi negrįžtamai pasikeitęs; laikas nusinešė tavo ankstesniąją būtį, ir dabar esi visai kitoks. Negana to: sugrįžti, - tai reiškia susigražinti savo pasaulį. Bet juk tai irgi neįmanoma, nes anas pasaulis, kuriame buvai iki išeidamas, jau pasikeitęs. Jo nebėra, o tu sugrįžti į šį, vadinasi, į kita pasaulį. Aname buvai, o į šį reikia įsibūti. Todėl sugrįžimas yra ne tiek atgavimas, kiek netektis ir kančia. Todėl ne visiems ir ne visada lemta sugrįžti, todėl sugrįžimas gali išitikti ne kaip atgimimas, o kaip mirtis. Gal tardamas

"Išėjusiems negrįžti" Marius Katiliškis kiek perdėjo, bet labai nedaug. Tikras sugrįžimas visada sunkus ir tragiškas."

[...]

"Taigi ne tauta yra tautinės savimonės priežastis, o priešingai: tautinė savimonė yra tautos, kaip kolektyvinio individo, atsiradimo prielaida. Tauta atsiranda tada, kai iš pirmą kartą natūralistinės žmonių bendrijos, jungiamos kalbos, teritorijos, papročių, išsiskiria sąmoningas, t.y. savo išskirtinumą, unikalumą, savo nepakeičiamumą suvokiantis individas. Susvetimėjimas! Tik kai atsiranda tokių savimonę turinčių paskirų individų ansamblis, prabunda ir tautinė savimonė, vadinasi, gimsta tauta. Tautos gimimas nulemtas inteligentiškosios sąmonės prabudimo. Intelligentija čia suprantama ne kaip profesinė ar socialinė grupė. Tai žmonės, galintys priklausyti bet kuriam luomui (pavyzdžiui, mūsų knygnešiai), bet turintys vieną bendrą bruožą: kiekvienas, suvokdamas savo individualumą, suvokia ir bendrijos, kuriai jis priklauso, individualumą.

Tautinės savimonės formos gali būti įvairios, nelygu kas laikoma tautinio individualumo pagrindu: teritorinis vientisumas, kalba, papročiai, istorija, tautos misija pasaulyje. Bet aukščiausia tautinės savimonės forma yra politinė savimonė. Tik kai tauta suvokia poreikį savo individualumui duoti griežtą politinę formą, sukurti valstybę ir tapti suvereniu, nuo kitų tautinių individų nepriklausomu individu, ji tampa tauta intensyviausia šio žodžio prasme. Žinoma, tautinė savimonė gali egzistuoti ir neturint valstybingumo, bet tauta be valstybės nėra pilnavertė tauta, o tautinė savimonė, nepakilusi iki politinės savimonės, nėra pilnavertė tautinė savimonė. Net galime manyti, kad tautinė savimonė gali egzistuoti kaip politinės savimonės apraiška, t.y. tautinės savimonės subjektas privalo turėti valstybinio suverenumo intuiciją, bent jau kaip prisiminimą arba kaip idealą.